

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.19>**К. І. Фоменко**

доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

О. О. Щербакова

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Державна установа «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків»
Національної академії медичних наук України

Н. С. Жукова

аспірант кафедри практичної психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ГУБРИСТИЧНІ ПРАГНЕННЯ ДО ПЕРЕВАГИ ТА ДОСКОНАЛОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ З РІЗНИМ СОЦІОМЕТРИЧНИМ СТАТУСОМ

У статті подається аналіз губристичних мотивів учнів основної школи залежно від соціометричного статусу у класі. Показано, що губристична мотивація є прагненням особистості до самоствердження через досягнення переваги і досконалості. Визначено, що навчальні цілі пов'язані з губристичними мотивами досягнення переваги та досконалості. Показано, що соціометричний статус позначається на рівні розвитку губристичних мотивів і цілей навчання. Виявлено, що губристичні мотиви досягнення переваги і досконалості пов'язані з навчальними цілями переваги над однокласниками, досягнення досконалості і майстерності в навчанні, уникнення невдачі. Губристичне прагнення до досконалості в учнів основної школи має зв'язок із цілями вдосконалення навчання та певною мірою із цілями переваги над однокласниками. Отриманий зв'язок доводить взаємозумовленість прагнення до досконалості загалом із прагненням до досконалості в навчальній діяльності. Губристичне прагнення до переваги, у свою чергу, співвідноситься з усіма цілями навчання, проте більшою мірою йому відповідають цілі переваги над однокласниками. Цей зв'язок доводить взаємозумовленість губристичного прагнення переваги над іншими загалом і над однокласниками зокрема. Виявлено, що губристичні прагнення до досконалості та переваги, цілі досягнення досконалості в навчанні властиві «зіркам» класу. Ці дані доводять позитивну роль високого статусу у групі в розвитку губристичної мотивації та мотивації навчальної діяльності. Школярам з ізольованим соціометричним статусом властиві цілі переваги над однокласниками і цілі уникнення навчальної невдачі. Отримані дані свідчать про те, що низький статус у групі передбачає прагнення компенсувати його через досягнення переваги, що супроводжується страхом невдачі.

Ключові слова: губристична мотивація, прагнення до переваги і досконалості, цілі навчальної діяльності, соціометричний статус, учні основної школи.

Постановка проблеми. Самоствердження особистості завжди було і залишається актуальною проблемою для гуманітарного пізнання, водночас губристична мотивація, що забезпечує процес самоствердження і підтвердження самозначущості підлітка, залишається маловивченою в сучасній психології. Губристична мотивація, представлена у формах прагнення до досконалості та переваги, відіграє одну із ключових ролей у регуляції навчальної діяльності, переплітаючись з академічними мотивами, забезпечуючи саморегуляцію школяра, постановки ним навчальних цілей.

Цілепокладання, або постановка цілей, що утворюють сутність мотиваційно-цільового блоку,

є невід'ємною частиною мотиваційного процесу, що запускає, спрямовує та регулює виконання діяльності. Якщо мотиви звернені в минуле і покликані пояснити причини поведінки («чому / навіщо я цим займаюся?»), то цілі звернені в майбутнє («чого я хочу досягти, до чого я прагну?»). Мета – це усвідомлене уявлення про кінцевий результат дій, на досягнення якого людина передбачає спрямувати свої зусилля. Цілі є найважливішою складовою частиною мотивації поведінки, їхня функція полягає в запуску, підтримці і регуляції діяльності. Відомо, що постановка цілей у діяльності звертає увагу індивіда на ті особливості діяльності, які важливі для її успішності [9], і сприяє підвищенню наполегливості [8].

Процес постановки і вибору цілей найбільш активно аналізується в низці теорій очікуваної цінності (див. Дж. Аткінсон, Дж. Екклс та ін.), а також у соціокогнітивній теорії К. Двек. У вітчизняній психології питання визначення мети в діяльності розроблялися О. Тихомировим і його учнями [2; 3] на матеріалі постановки цілей в інтелектуальній діяльності. Проте зв'язок між навчальними цілями, губристиними мотивами та соціометричним статусом школярів не вивчався.

Мета статті – визначити особливості губристиних мотивів і цілей навчання учнів основної школи з різним соціометричним статусом.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до мети дослідження застосовано такі методики.

Методика діагностики губристиних мотивацій [6]. Методика містить 18 тверджень, що дозволяють оцінити ступінь розвитку губристиних прагнень до досконалості і губристиних прагнень до переваги.

Методика психодіагностики цілей досягнення в навчальній діяльності учнів основної школи (Т. Гордєєва, україномовна адаптація О. Щербакової) [7]. Адаптація О. Щербакової показала, що існують три основні різновиди цілей навчальної діяльності: 1) цілі уникнення навчальних невдач, що характеризується більшою навчальною тривожністю, страхом невдачі, нижчою академічною успішністю у школярів; 2) цілі вдосконалення навчання, що розкривається через мотивацію успіху та страх перевірки знань, високу академічну успішність школярів; 3) цілі переваги над однокласниками, яка взаємозумовлена відсутністю страху не відповідати вимогам, а також страху самовираження, високою академічною успішністю.

Опитувальник, спрямований на визначення трьох провідних цілей навчальної діяльності, а саме: бути кращим або не гіршим за інших (цілі переваги над однокласниками), удосконалювати свою навчальну майстерність і пізнавати та мати високі оцінки (цілі вдосконалення навчання), а також уникати навчальних невдач, поганих оцінок, ситуацій нерозуміння матеріалу (цілі уникнення навчальних невдач), у нашому дослідженні використаний для перевірки особливостей прояву типів губристиних мотивацій учнів основної школи в цілепокладанні в межах навчальної діяльності.

Нормативні значення для показників цілей переваги над однокласниками та цілей уникнення навчальної невдачі становлять 10–20 балів, а для показника цілей удосконалення навчання – 9–17 балів.

З метою визначення соціометричного статусу школярів застосовано класичний метод соціометрії.

У дослідженні застосовано кореляційний аналіз за критерієм Пірсона, однофакторний дисперсійний аналіз, за допомогою якого перевірялися не тільки гіпотези про вплив на незалежну змінну окремо взятих чинників, а й гіпотези про їхню взаємодію.

У таблиці 1 показано кореляційні зв'язки між показниками губристиних мотивацій та навчальними цілями школярів.

Губристині прагнення до досконалості в учнів основної школи пов'язано із цілями вдосконалення навчання та певною мірою із цілями переваги над однокласниками. Отже, діяльність школярів, регульована цілями підвищення майстерності та досконалості в навчальній діяльності, передбачає високий рівень мотивації досягнення досконалості. Губристині прагнення до переваги, у свою чергу, співвідносяться з усіма цілями навчання, проте більшою мірою йому відповідають цілі переваги над однокласниками. Отже, керовані в навчальній діяльності цілями досягнення переваги над однокласниками, школярі більшою мірою схильні до переваги. Крім того, їм властиві прагнення уникнути неприємностей і невдачі в навчанні, що загалом співвідносяться з результатами О. Вдовиченко (2017 р.), у яких доведено прямиий зв'язок між страхом невдачі та прагненням до переваги в підлітків із високим рівнем ризиковості.

Значущість впливу цілей удосконалення навчання в регуляції навчальної діяльності школярів із домінуванням прагнення до досконалості цілком очевидна. Менша вага цілей уникнення невдачі в регуляції навчальної діяльності учнів із домінуванням прагнення до досконалості може бути пояснена тим, що спрямованість на досягнення майстерності в діяльності супроводжується певною ризиковістю, сміливістю та може регулюватися відповідними цілями вдосконалення навчання. Крім того, негативний зв'язок між праг-

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляцій між показниками губристиних мотивацій та цілей навчальних досягнень учнів основної школи

Показники цілей навчальних досягнень	Показники губристиних мотивацій	
	Прагнення до досконалості	Прагнення до переваги
Цілі переваги над однокласниками	0,11*	0,47****
Цілі уникнення невдачі	–	0,17***
Цілі вдосконалення навчання	0,36****	0,14**

* p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001, **** p < 0,0001.

ненням до досконалості та страхом невдачі (мотивація уникнення невдачі) доведено в дослідженні О. Вдовиченко на вибірці підлітків [1].

Наступним завданням дослідження було виявлення відмінностей у показниках губристичних мотивів у школярів із різним соціометричним статусом (рис. 1, 2).

Визначено, що у школярів із соціометричним статусом «зірка» (лідери) рівень губристичного прагнення до досконалості найвищий. У школярів з ізольованим соціометричним статусом показ-

ники губристичного мотиву досягнення досконалості можуть бути як високими, так і низькими. Деякі з учнів компенсують власний низький статус в учнівському колективі високими навчальними досягненнями, прагненням до досконалості та майстерності, інші – через нехтування цілей самовдосконалення та низьку губристичну мотивацію мають низький соціометричний статус, ізольовані від групових процесів у класі, оскільки активність та прагнення до самовдосконалення можуть бути пов'язані з високим статусом.

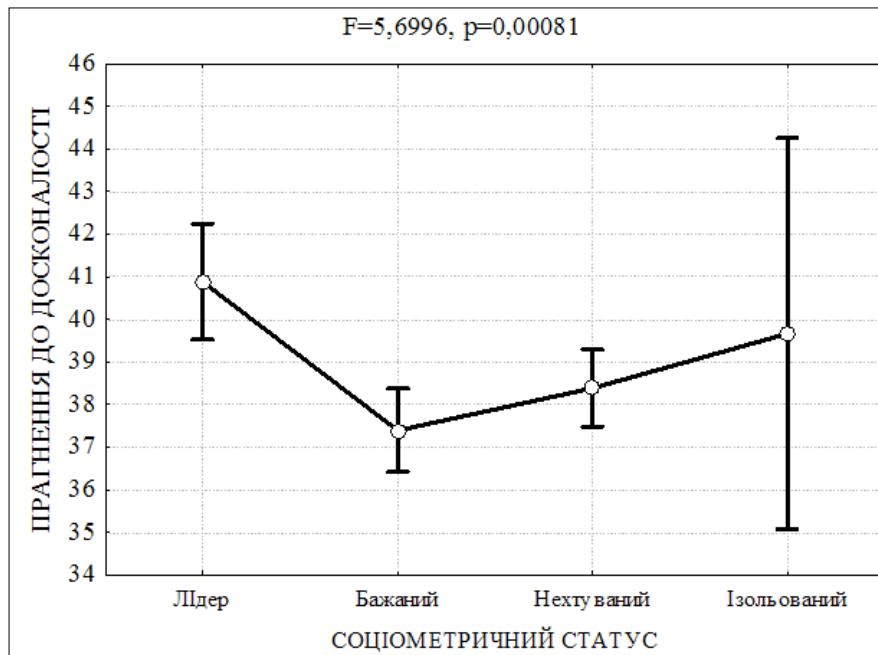

Рис. 1. Показники губристичного прагнення до досконалості у школярів із різним соціометричним статусом

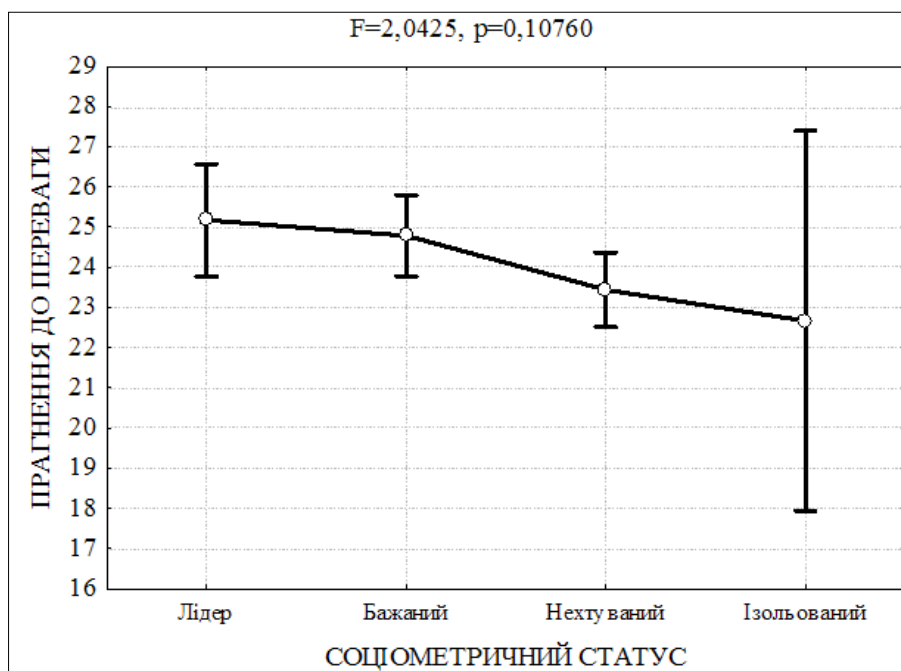

Рис. 2. Показники губристичного прагнення до переваги у школярів із різним соціометричним статусом

Зі зниженням соціометричного статусу спадають показники губристичного прагнення до переваги, і навпаки, чим нижчі показники прагнення до переваги, тим нижчий статус учня у класі. Проте зазначена закономірність проявляється лише на рівні тенденції. Так само, як і для показників прагнення до досконалості, показники прагнення до переваги можуть бути як високими, так і низькими в досліджуваних з ізольованим соціометричним статусом. Через над-

мірне прагнення до переваги учня, що спричиняє його конфліктність і заздрісність, однокласники можуть його ігнорувати, що і зумовлює ізольований статус. З іншого боку, ізольовані учні можуть відмовлятися від суперництва та переваги над іншими, маючи страх зазнати невдачі в діяльності та остаточно знизити свій статус.

На рисунках 3–5 видно відмінності в показниках цілей переваги над однокласниками учнів основної школи з різним соціометричним статусом.

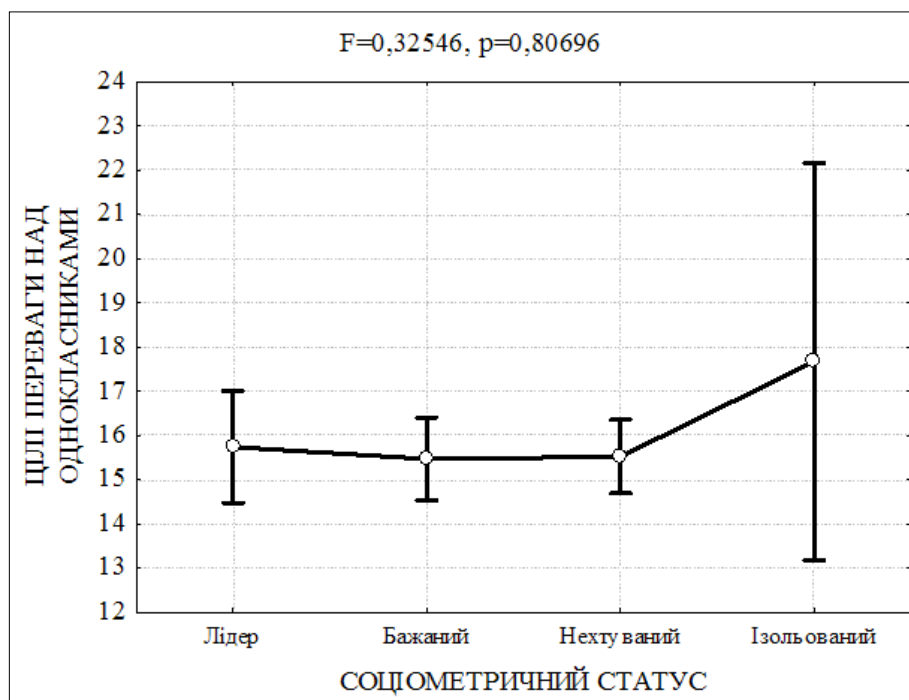

Рис. 3. Показники цілей переваги над однокласниками у школярів із різним соціометричним статусом

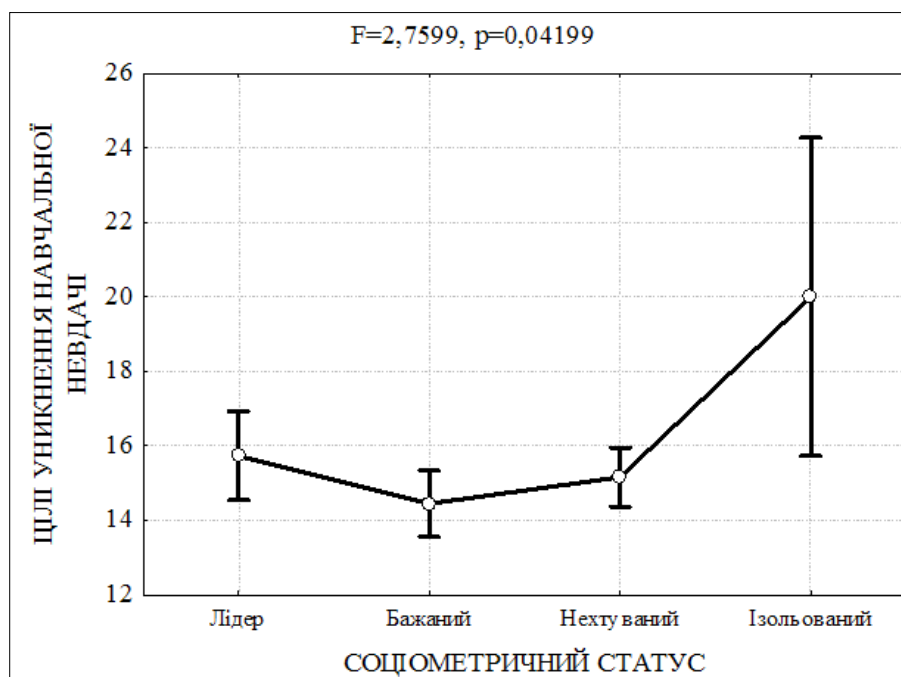

Рис. 4. Показники цілей уникнення навчальної невдачі у школярів із різним соціометричним статусом

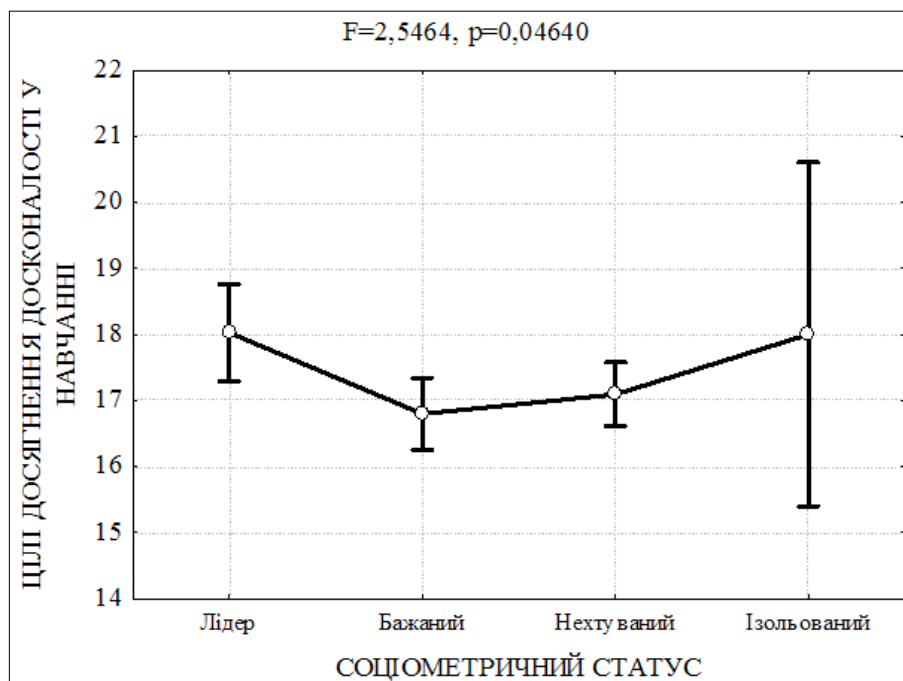

Рис. 5. Показники цілей досягнення успіху у школярів із різним соціометричним статусом

Цілі переваги над однокласниками не залежать від соціометричного статусу школяра. Школярі з ізольованим соціометричним статусом можуть як мати виражені цілі переваги, так і не ставити перед собою в навчанні такі цілі. Зазначені дані відповідають отриманій нами взаємній залежності ізольованого статусу та губристичного прагнення до переваги.

Цілі уникнення невдачі в навчанні властиві більшою мірою школярам з ізольованим статусом у класі. Загалом страх зазнати невдачі властивий школярам із заниженим або завищеним рівнем домагань та прагненням до переваги [5]. Знижуючи рівень домагань, тобто обираючи простіші цілі навчальної діяльності, учні «страхують» себе від невдачі та невігідного становища у класі. Отже, ізольованість у класному колективі може спричиняти більшу обачливість і обережність у виборі рівня складності цілей діяльності.

Установлено, що цілі досягнення досконалості майже не відрізняються в учнів із різним соціометричним статусом. У школярів-лідерів загалом цілі досягнення навчальних успіхів вищі, ніж у школярів бажаного чи знехтуваного статусів. Проте ізольовані школярі можуть як обрати складні цілі досконалості в навчанні, так і відмовлятися від досконалості в навчанні.

Висновки. Цілі навчальних досягнень – переваги над однокласниками, страху невдачі та досконалості в навчанні – пов'язані з губристичними мотивами досягнення переваги та досконалості. Показано, що соціометричний

статус позначається на рівні розвитку губристичних мотивів та цілей навчання. Губристичне прагнення до досконалості в учнів основної школи має зв'язок із цілями вдосконалення навчання та певною мірою із цілями переваги над однокласниками. Губристичне прагнення до переваги, у свою чергу, співвідноситься з усіма цілями навчання, проте більшою мірою йому відповідають цілі переваги над однокласниками. Виявлено, що губристичні прагнення до досконалості та переваги, цілі досягнення досконалості в навчанні властиві «зіркам» класу. Школярам з ізольованим соціометричним статусом властиві цілі переваги над однокласниками та цілі уникнення навчальної невдачі.

Література:

1. Вдовиченко О. Ризик особистості як фактор мотивації досягнення та губристичної мотивації на кризових етапах онтогенезу. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2017. Вип. 56. С. 41–51.
2. Корнилова Т. Мотивационная регуляция принятия решений: современные представления. *Современная психология мотивации* / под ред. Д. Леонтьева. Москва : Смысл, 2002. С. 172–213.
3. Тихомиров О. Психологические механизмы целеобразования. Москва : Наука, 1977.
4. Фоменко К. Губристичні прагнення у структурі навчальної мотивації студентів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2015. Вип. 5. С. 116–120.

5. Фоменко К. Психологія губристичної мотивації: феноменологія, структура, детермінація. Харків : ХНПУ, 2018. 482 с.
  6. Хомуленко К., Фоменко К. Губристична мотивація як чинник прагнення до успіху: віковий аспект. Харків, 2012. 222 с.
  7. Щербаківа О. Характеристика психодіагностичного інструментарію для дослідження цілей досягнення в навчальній діяльності учнів основної школи. *Вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2017. Вип. 5. Т. 2. С. 156–163.
  8. Barly P., Wojnarski P., Prest W. Task planning and energy expended: Exploration of how goals influence performance. *Journal of Applied Psychology*. 1987. V. 72. P. 107–114.
  9. Rothkopf E., Billington M. A two-factor model of the effect of goal descriptive directions on learning from text. *Journal of Educational Psychology*. 1975. V. 67. P. 692–704.
-

Fomenko K. I., Scherbakova O. O., Zhukova N. S. Hubristic aspirations for the superiority and excellence of the middle school pupils with different sociometric status

The article analyzes the hubristic motives of the students of the middle school, depending on the sociometric status at the class. It is shown that hubristic motivation is the desire of the individual for self-affirmation through the achievement of superiority and perfection. It is determined that the educational goals are related to the hubristic motives. It is shown that the sociometric status affects the level of hubristic motives and goals of education. It was found out that the hubristic motives of achieving superiority and excellence are related to the educational goals of the advantages over classmates, the achievement of excellence and mastery in learning, the avoidance of failure. The ambitious pursuit of excellence in elementary school students has a link with the goals of improving education and, to some extent, with the goals of the superiority over classmates. The resulting connection proves the interdependence of the desire for perfection in general with the desire for excellence in learning activities. The hubristic desire for advantage, in turn, correlates with all the goals of learning, but to a greater extent it corresponds to the goals of superiority over classmates. This connection proves the interdependence of the hubristic desire of superiority over others altogether and over classmates – in particular. It is revealed that the hubristic aspirations for perfection and superiority, the goal of achieving excellence in learning are characteristic of the «stars» of the class. These data prove the positive role of high status in the group in the development of hubristic motivation and motivation for learning activities. Schoolchildren with isolated sociometric status have the inherent advantages over classmates and the purpose of avoiding academic failure. The obtained data indicate that the low status in the group implies the desire to compensate for it through the achievement of benefits, accompanied by the fear of failure.

Key words: hubristic motivation, desire for superiority and perfection, purpose of educational activity, sociometric status, pupils of main school.